

МІЖКУЛЬТУРНА ВЗАЄМОДІЯ ТА КОМУНІКАЦІЯ У ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

Досліджено проблеми міжкультурної взаємодії та комунікації на тлі глобалізаційних процесів сучасності, здійснено аналіз поняття глобалізації та основних концепцій міжкультурної взаємодії. Розглянуто мультикультуралізм як засадничий принцип міжкультурної взаємодії сучасності. Доведено, що мультикультуралізм є необхідною умовою адекватної та успішної міжкультурної взаємодії, відповідаючи основній культурній потребі у розвитку та попереджаючи стагнаційні явища у її життєдіяльності.

Ключові слова: глобалізація, глобалізм, міжкультурна комунікація, глокалізація, гібридизація, макдональдизація.

Шевченко М. И. Межкультурное взаимодействие и коммуникация в эпоху глобализации: социокультурный контекст

Исследованы проблемы межкультурного взаимодействия и коммуникации на фоне глобализационных процессов современности, осуществлен анализ понятия глобализации и основных концепций межкультурного взаимодействия. Рассмотрен мультикультуралізм в качестве основополагающего принцип межкультурного взаимодействия современности. Доказано, что мультикультуралізм является необходимым условием адекватного и успешного межкультурного взаимодействия, отвечая основной культурной потребности в развитии и предупреждая стагнационные явления в ее жизнедеятельности.

Ключевые слова: глобализация, глобалізм, межкультурная коммуникация, глокализация, гибридизация, макдональдизация.

Shevchenko Maryna. Intercultural interaction and communication in the era of globalization, socio-cultural context

The article studies the problems of intercultural interaction and communication on the background of globalization today, analyzes the concept of globalization and the basic concepts of intercultural interaction. We consider multiculturalism as a fundamental principle of our intercultural interaction. Proved that dialogue between cultures is a prerequisite for adequate and successful intercultural interaction answering basic cultural needs and preventing the development of stagnation effects in its life.

Key words: globalization, globalism, intercultural communication, glocalization, hybridization, McDonaldization.

На зламі тисячоліть стало зрозуміло, що людство розвивається на шляху укріплення взаємозв'язків та взаємозалежностей різних країн, народів та культур. Цей процес охопив усі форми суспільного життя та отримав назву глобалізації. Одним з його найбільш вагомих аспектів є явище культурної глобалізації – процес зростання взаємодії культур у світовому масштабі. Розвиток процесів глобалізації пов'язаний з інтенсифікацією міжкультурних комунікацій, що охоплюють весь світ та перетворюють його на єдиний комунікативний простір.

Сьогодні існує тенденція супротиву локальних культур загальній лінії глобалізації, яка подекуди набуває руйнівного характеру. Проте нам варто відрізнити поняття «глобалізації» від поняття «глобалізму», які пов'язані між собою, але не є тотожними. Можемо їх розрізнити за принципом «діяльності» (як цілеспрямованого акту) та «процесу» (який ініціюється діяльністю та є системою результатів, що самопороджуються та спонтанно розгортаються)¹. Тому ми визначаємо глобалізацію як процес об'єктивного характеру, до якого нас залучено не лише як суб'єктів, але і як об'єктів. Глобалізму як діяльності ми можемо протистояти, глобалізації ж – ні, хоча й можемо враховувати її під час власної діяльності.

Слід відзначити, що процес глобалізації складно назвати новоутворенням. Не зважаючи на помітну ізоляцію культур та цивілізацій в часово-просторовому відношенні, між ними все ж виникали численні лінії економічних та культурних зв'язків різного рівня інтенсивності. У різні часи такі процеси зазвичай ініціювали більш розвинуті цивілізації, які прагнули поширити свій вплив на інші культури.

С. Терепищий слушно відзначає, що «в соціогуманітарному дискурсі сучасності досить давно та надійно закріпився термін «глобалізація». Навіть для буденної свідомості це поняття насамперед асоціюється з експансією західної культури та є гранично близьким до процесу становлення космополітизму. Проте очевидні явища світової уніфікації є лише поверхневою ознакою сьогоднішніх соціоекономічних, політичних та культурних реалій. Не зважаючи на ущільнення зв'язків між націями, поряд із трендами взаємозалежності національних структур, присутня також і локалізація екстраполяційних елементів глобалізації. Усе, що запози-

чується культурами із загальносвітового надбання, поступово адаптується до вимог локального населення та стає «гібридом» національного та світового»².

Сучасна глобалізація з її масштабами та наслідками стає повністю унікальним феноменом. Залишаючись результатом західноєвропейської експансії, вона охоплює всю населену частину планети та набуває світового характеру. Підкорюючи простір та час з допомогою новітніх технологій, вона сприяє максимальному зближенню різних країн та культур. При цьому вона залишається системним явищем, адже проникає практично в усі аспекти суспільного життя (економічні, технологічні, політичні та соціокультурні).

Серед них ми виділяємо глобалізацію у соціокультурній сфері як найбільш складний та суперечливий процес, оскільки вона проникає у сфери науки, освіти, культури, етики та ідеології, й стає причиною не лише взаємопроникнення, але й взаємовідштовхування культур. Глобалізація спричиняє суттєві позитивні та негативні зміни в культурі. Вона сприяє надзвичайному пришвидшенню соціокультурної динаміки, значному збільшенню об'єму інформації, яку споживає індивід. Глобалізація долає політичні та ідеологічні бар'єри, формуючи єдиний духовний простір цінностей усіх народів та цивілізацій. Та з іншого боку, виникає небезпека, що особливо загрожує людству у довготривалій перспективі. Перетворивши масову культуру на головний засіб духовної експансії, глобалізація призводить до уніфікації, руйнації культурної ідентичності та традиційних цінностей самобутніх культур. В реакції на таку культурну експансію західної цивілізації з'являються яскраві прояви націоналізму, екстремізму, шовінізму та ксенофобії, що сприяє загостренню протиріч та конфліктів у світі.

Цікаво, що Ю. Габермас пропонував розглядати глобалізацію не як процес, а саме як результат. «Я використовую термін «глобалізація» для опису процесу, але не кінцевого стану. Він характеризує зростаючий обсяг і інтенсифікацію транспортних, комунікаційних і обмінних відносин за межами національних кордонів. Подібно до того, як в XIX столітті залізниця, пароплави і телеграф призвели до згущення і прискорення товарних і пасажирських перевезень, а також інформаційного обміну, - так і сьогодні супутникова техніка, космічні польоти і цифрова комунікація знову таки сприяють роз-

ширенню і згущенню мереж. «Мережа» перетворилась в ключове слово, незалежно від того, чи йде мова про шляхи перевезення товарів і пасажирів; про потоки товарів, капіталу і грошей; про електронні перенесення та обробку інформації, або ж про кругообіг між людиною, технікою і природою»³.

Досліджуючи проблему міжкультурної комунікації, зупинимося на найбільш вагомим концепціях міжкультурної взаємодії в умовах глобалізації. Перш за все, розглянемо концепцію глокалізації, автором якої є Р. Робертсон. Він стверджує, що процеси глобалізації не можна уявляти лише як розповсюдження капіталістичних стосунків та культурну гомогенізацію світової спільноти. Глобалізація завжди йде пліч-о-пліч з глокалізацією, тобто пристосуванням запозичених елементів культури до локальних умов на основі індивідуальної традиції⁴. Відтак, гомогенізація та уніфікація культур в одних аспектах супроводжуються локалізацією, зростанням культурного різноманіття та відродженням попередніх культурних форм в інших.

Глокалізація втілює супротив локальних культур проти процесів уніфікації та їхнє прагнення зберегти свою ідентичність в умовах постійного тиску західноєвропейської цивілізації – ядра глобалізації.

Американський політолог С. Хантінгтон розглядає цей процес в рамках власної концепції «зіткнення цивілізацій» та тлумачить його як «індигенізацію». Аналізуючи ситуацію, що склалася у світі, С. Хантінгтон звертає увагу на те, що процеси модернізації різних країн призводять до послаблення західного впливу та поступового відродження, закріплення та самоствердження місцевих традицій – саме це і називає дослідник індигенізацією. Разом зі зниженням могутності Заходу знижується рівень привабливості західних цінностей для інших цивілізацій та, відповідно, посилюється орієнтація на власну культуру. Відтак, С. Хантінгтон передбачає, що у найближчому майбутньому не відбудеться розвиток універсальної цивілізації, а навпаки – посиляться супротив культур тенденціям уніфікації, конкуренція та, зрештою, зіткнення цивілізацій⁵.

Відомою концепцією міжкультурної взаємодії є концепція гібридизації Я. Пітерсона, яку можна тлумачити як доповнення та розвиток концепції глокалізації. Культурна гібридизація передбачає змішування, взаємопроникнення та переробку елементів різних культур у певному соціокультурному просторі. Інтенсифікація

міжкультурних комунікацій сучасності не обов'язково стає причиною загальної стандартизації та уніфікації за прикладом європейської культури. Локальні культури мають здатність адаптувати глобальні тенденції до власної специфіки, поєднуючи культурну гомогенність та гетерогенність. Саме у точках перетину глобального та локального можлива така гібридизація. Вона також може розглядатися й у негативному ключі у якості нездатності творчо переосмислити досвід іншої культури, селективно сприймати та освоювати культурні елементи в процесі взаємодії. Внаслідок цього відбувається механічне перенесення західних форм суспільної організації, що призводить до втрати культурної самобутності.

Цікавою є концепція «макдональдизації» американського соціолога Дж. Рітцера, яка виступає на засадах ідеї інструментальної раціоналізації сучасного суспільства М. Вебера. Він пояснював раціоналізацію як «логічну чи теологічну послідовність будь-якої інтелектуально-теоретичної чи практико-етичної позиції»⁶.

Головним чинником соціокультурної динаміки західних соціумів дослідник вважав протестантську етику, яка сприяла сакралізації буденного буття особистості, трансформації прагнення наживи в економічну зацікавленість, розповсюдженню економічного раціоналізму. Сам М. Вебер визнавав, що протестантизм сприяв поширенню економічних принципів на всі сфери життєдіяльності людини, у тому числі й на взаємодію між людьми. Найбільш вагомим чинником наскрізної формальної раціоналізації стають гроші, які об'єднують усі сфери суспільного життя під началом єдиної логіки та єдиних смислів. Яскравим прикладом такої формальної раціоналізації модерної епохи стає фордизм, який передбачає застосування поточних принципів та технологій⁷.

Макдональдизація Дж. Рітцера стає сучасною парадигмою формальної раціоналізації. Сам автор розуміє її як впровадження принципів ресторанів швидкого обслуговування по типу «Макдональдз» в інші сфери суспільного життя: медицину, освіту, телебачення тощо. Глобалізація уніфікує самобутні культури на основі спрощених схем раціональності та структурно-функціональних моделей. Дж. Рітцер стверджує, що ця схема ґрунтується на чотирьох принципах: економічній ефективності, калькізації процесу та результату, передбачуваність наслідків певних дій та техноло-

гічно забезпечений контроль. Така примітивна модель впорядкування сучасного суспільства має свої особливості: вона призначена для «відсталих» спільнот, а також для мас, далеких від кваліфікації, необхідної у сучасному техно-столітті, як стверджує Дж. Рітцер⁸. Глобалізаційної уніфікації зазнає перш за все те, що відповідає спрощеним схемам раціональності, наприклад, масова культура, яка стає основним інструментом руйнування традиційної ідентичності⁹.

П. Солберг з приводу глобалізації освіти пише: «Освітні системи по-різному реагують на зміни в нових економічних, політичних і культурних порядках світу. Глобалізація вчинила вплив у соціальних реформах національних держав, до яких сектори освіти змушені пристосуватися в нових глобальних умовах, що характеризуються гнучкістю, різноманітністю, посиленням конкуренції та непередбачуваною змінністю. Розуміння впливу глобалізації на викладання і навчання є важливим для будь-якого розробника політики, конструктора реформ та освітнього лідера»¹⁰. Дійсно, соціокультурна сфера, зокрема освіта найчутливіша до глобальних зрушень, які не завжди мають виключно позитивні наслідки.

Щодо впливу глобалізації на освіту доцільно процитувати М. Керноя, який слушно зауважує: «Глобалізація обов'язково змінює умови формування ідентичності. Люди в будь-якому суспільстві мають кілька ідентичностей. Сьогодні їх глобалізована ідентичність “визначається в термінах” так, що глобальні ринки оцінюють окремі особистісні риси та поведінку. Сучасний ідеал орієнтований не на обізнаність, але глобальні ринки оцінюють певні види знань набагато вище, ніж інші. Однією з головних особливостей глобальних ринків є те, що вони високо цінують науково-технічні знання, і менше – місцеві, локальні навички, які слугують більш базовим потребам»¹¹.

Існує ряд інших авторів, які критично ставляться до глобалізації і її наслідків. У літературі присутнє виражено амбівалентне ставлення до глобалізації – як позитивне, так і негативне. І це закономірно, адже «глобалізація супроводжується багатьма наслідками, як позитивними, так і негативними. Апологети уніфікаційного блага наголошують на тих можливостях, які відкриваються перед людиною в ході світової інтеграції: доступ до інформації, свобода

пересування, вільна торгівля, доступ до всіх світових ресурсів та культурного надбання. Опозиціонери ж із неприхованою неприязню до глобалізації, підкреслюють, що блага від планетарного єднання отримує лише мізерна кількість багатого населення, а більшість людей з меншими статками виявляються такими ж прикріпленими до свої території маргіналами. Досить очевидним є те, що глобалізація означає політизацію усіх сфер міжнародних відносин, оскільки підприємці та їх об'єднання під впливом цього розгорнутого механізму отримують змогу все більш активно втручатися в ті сфери, де була повна домінація національного державного механізму. Саме тому, як альтернатива несправедливим проявам світової інтеграції, виникає опозиційний рух антиглобалізму, вивчення аргументованої специфіки якого стає усе більш актуальним, особливо з огляду на усе більш контрастне ідеологічне протистояння Сходу та Заходу»¹².

З одного боку, С. Сьорлін зазначає: «Капіталістична глобалізація викликає лібералізацію і приватизацію економіки та суспільних благ, в тому числі й освіти та науки. Таким чином, це ідеологія, яка прагне нав'язати неоліберальну дисципліну вищій освіті, це система значень, яка впливає на всі аспекти академічного підприємництва, в тому числі навчання, дослідження та обслуговування. Це неминуче, здійснює серйозний вплив на виробництво знань і академічну свободу»¹³.

З іншого боку, А. Аппадурай відзначає: «Глобалізація скоротила дистанцію між елітами, змінила ключові зв'язки між виробниками та споживачами, розірвала багато зв'язків між працею та сімейним життям, затерла лінії між тимчасовими локальностями та уявними національними легітимностями. Реальність відтепер здається більш прагматичною, і менш дидактичною, більш емпіричною та менш дисциплінарною, ніж 50-60 роках...»¹⁴.

Ще І. Валлерстайн підкреслює, що враховуючи кризу, яку ми спостерігаємо, «косметична» трансформація капіталізму неможлива – людство чекає або ґрунтовна, добровільна відмова від експлуатації або ж крах. «Безсумнівно, в середньостроковому плані абсолютно різні люди спробують пристосуватися до системи з надією, що вона зуміє полегшити труднощі, які виникли, це теж стереотип: пам'ять безлічі людей зберігає приклади, що так було в минулому, а значить, має спрацювати і цього разу. Але проблема в тому, що в умовах системної кризи навіть від такого середньостро-

кового пристосуванства мало користі. Як ми вже говорили, цим якраз системна криза і відрізняється»¹⁵.

Солідаризуємось із думкою С. Терепищого, що «погляд на глобалізацію лише як на гомогенізацію є вагомим проблемою не лише буденного знання, але й наукового. Не існує універсального рецепту успіху в умовах інтеграційної локалізації моделей виробництва та культури. Сучасний світ освітніх послуг базується на бінарному поділі учасників на тих, хто експериментує, шукаючи вигоду в гонитві за інновацією, та тих, хто пристосовується, сприймаючи інновацію іззовні або як необхідність»¹⁶.

Перераховані нами концепції демонструють принципово різні оцінки процесів, що розвиваються в сучасному світі. Тому одночасно існують точки зору про примітивізацію і спрощення внаслідок уніфікативного впливу західної цивілізації та зростання культурного різноманіття, ускладнення та диференціація. Можна зробити висновки, що наслідки глобалізації, в будь-якому випадку, змінять свідомість більшості населення Землі.

На нашу думку, ці моделі міжкультурної взаємодії (глокалізація, гібридизація та макдольнальдізація) співіснують у соціокультурному просторі та конкурують одна з одною. Їх баланс залежить від культурної специфіки країни, її минулого, історичного досвіду, культурної політики держави, особливості зовнішньополітичної взаємодії тощо.

Мультикультуралізм став базовим принципом співіснування та взаємодії різних культур, розглядаючись як імператив політичної культури в поліетнічних державах. Водночас, мультикультуралізм став підтвердженням неефективності асиміляційної політики західних держав в умовах так званого міграційного буму. Вивчаючи його у якості фактору міжкультурної комунікації, дослідники виділяють декілька джерел його утворення. Одне з обґрунтувань базується на теорії В. Кімліка, заснованої на ліберальних цінностях автономії та рівності¹⁷. Він стверджує, що культура необхідна для людства з двох причин: для забезпечення автономії та свободи вибору й у якості інструментальної цінності для самоповаги людини. Це не просто закріплення індивіда за тією чи іншою культурою, але і захист його внутрішньої культури.

Отже, можна зробити висновок, що інтенсифікація міжкультурних комунікацій та активізація міграційних процесів стали го-

ловним фактором якісних змін у культурній політиці розвинених держав. Міжкультурні комунікації в сучасному світі характеризуються діалектичним зв'язком двох тенденцій – глобалізації та локалізації. Так званий сучасний етнічний ренесанс виступає як реакція на процеси культурної глобалізації та уніфікації. Успішний розвиток національних культур у сучасному світі, який дозволяє їм зберігати свою самобутність й ідентичність та водночас включатися у світові цивілізаційні процеси, брати участь у продуктивному діалозі культур, вимагає правильного балансу між цими тенденціями соціокультурної динаміки. Тому глобалізація та локалізація мають перебувати у комплементарних відносинах.

1. Момдзян К. Об одном многократно упоминаемом процессе... // Суверенитет глобализации: настольная книга антиглобалиста / сост. и ред. А. Ашкевов. Москва: Ермак, 2004. С. 39. 2. Тереницкий С. О. Сучасні освітні ландшафти. Київ: «Фенікс», 2016. С. 172. 3. Хабермас Ю. Постнациональная констелляция и будущее демократии // Логос. – 2003. – № 4–5 (39). С. 112. 4. Сравнительное изучение цивилизаций: хрестоматия / сост., ред. и вступ. ст. Б. Ерасов. Москва: Аспект Пресс, 2001. С. 532. 5. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. URL: http://www.academia.edu/4610592/Samuel_P_Huntington_The_Clash_of_Civilizations_and_the_Remaking_of_World_Order_1996. 6. Вебер М. Избранные произведения. Москва: Прогресс, 1990. С. 308. 7. Рутцгер Дж. Макдональдизация, глобализация, американизация и новые средства потребления // Современные социологические теории. Санкт-Петербург: Питер, 2002. С. 498. 8. Там же. С. 499. 9. Федотова В. Хорошее общество. Москва: Прогресс-Традиция, 2005. С. 342. 10. Sahlberg P. Teaching and Globalization // Managing Global Transitions. 2004. Volume 2 (1). P. 67. 11. Carnoy M. Globalization and educational reform: what planners need to know. Paris: UNESCO, 1999. P. 76. 12. Тереницкий С. О. Цит. работа. С. 201. 13. Sörlin S., Vessuri H. Knowledge Society vs. Knowledge Economy: Knowledge, Power, and Politics. New York: Palgrave Macmillan, 2007. С. 84. 14. Appadurai A. Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. С. 8-9. 15. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение; пер. с нем. К. Троицкого. Москва: Территория будущего, 2006. С. 194. 16. Тереницкий С. О. Цит. работа. С. 175. 17. Кумлика В. Multicultural Citizenship: a Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Oxford University Press, 1995. С. 113.

Shevchenko Maryna. Intercultural interpenetration and communication in the era of globalization: social and cultural context

The dynamics of social development, active transformation of cultures and civilizations, which aims to influence and modify other cultures, has led to the acceleration

of scientific development of intercultural interaction and communication problems in the era of globalization.

Modern globalization of its scale and effects is quite a unique phenomenon. Conquering space and time using the latest technology, it helps to maximize convergence and modification of various countries and cultures. It is a systemic phenomenon, penetrating virtually into all aspects of public life (economic, technological, political and socio-cultural).

The literature presents a naturally expressed ambivalent attitude towards globalization - both positive and negative.

S. Terepyschyy determines the notion "borrowed cultures" as a "hybrid" of national and world heritage."

Exploring the problem of cross-cultural communication, attention is especially paid to the concept of glocalization (author – R. Robertson), accompanied by localization, increase of cultural diversity and cultural revival of the previous cultural forms in others.

American scientist S. Hanhtinon examines the process within its own concept of the "clash of civilizations" and interprets it as "indigenization", accompanied with cultural resistance against unification.

A well-known concept of intercultural hybridization is the concept of J. Peterson/ It provides blending, interpenetration and processing of different cultures' elements in a certain socio-cultural space.

Of great interest is the concept is the "McDonaldization" written by an American sociologist George Ritzer. The concept is the modern paradigm of formal rationalization. The scientist claims the scheme being based on four principles: economic efficiency, calquing of the processes and results, predictable consequences of certain actions and technologically equipped control.

Regarding the impact of globalization on education M. Kernoy correctly notices: "Globalization must change the conditions of the identity formation.

There is a number of other authors who are critical of globalization and its consequences

i. wallerstein v. kimlika and st. sorlin almost equating the process of globalization with ideology.

Multiculturalism has become a basic principle of coexistence and interaction of different cultures examined as an imperative political culture in multiethnic states.

Globalization of the socio-cultural sphere – is the most difficult and controversial process because of it penetrating into the sphere of science, education, culture, ethics and ideology. It causes not only interpenetration but also mutual resistance of cultures. It contributes to the extraordinary acceleration of socio-cultural dynamics, a significant increase in the volume of information consumed by an individual. Globalization overcomes political and ideological barriers, creating a single spiritual values space of all nations and civilizations. And on the other hand, there is a danger especially threatening to the mankind in the long run. Having transformed the mass culture into the main means of spiritual expansion, globalization leads to standardization, destruction of the cultural identity and distinct cultures traditional values.

Intensification of intercultural communication and promotion of the migration processes have become the main factor of the qualitative changes in the cultural policy of the developed countries. Intercultural communication in contemporary world is characterized with a dialectical relationship of two trends - globalization and localization. The so-called modern ethnic Renaissance requires the right balance between these tendencies of the social and cultural dynamics.

The views of academics, political scientists, analysts show a fundamentally different assessment of the processes developing in the modern world. Thus, there exist different views on primitivism and simplicity of the unification impact of the Western civilization and the growth of cultural diversity, complexity and differentiation. It can be concluded that the effects of globalization, in any case, would change the consciousness of the Earth majority population.

Key words: globalization, globalism, intercultural communication, glocalization, hybridization, McDonaldization.